

Wasył Buszenko

Wołyński Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki

OPOZYCJA POLITYCZNA W PROCESIE EWOLUCJI POLSKIEGO SYSTEMU DEMOKRATYCZNEGO W LATACH OSIEMDZIESIĄTYCH

Artykuł ukazuje opozycję polityczną w Polsce, jej miejsce i rolę w systemie politycznym państwa polskiego. Pokazano zróżnicowany charakter opozycji, przyczyny jej powstania, znaczenie „Solidarności” dla społeczeństwa polskiego. Autor naświetla warunki wewnątrz i zewnątrzpolityczne, które zadecydowały o wzroście roli opozycji w Polsce w analizowanym okresie.

Słowa kluczowe: Opozycja polityczna, ruch „Solidarność”, wartości społeczne, symbole polityczne.

Бусленко Василь. *Політична опозиція в процесі еволюції польської демократичної системи у вісімдесятих роках.*

Розглядається політична опозиція в Польщі, її місце і роль у політичній системі польської держави. Представлено різномірний характер політичної опозиції, причини її виникнення, значення «Солидарності» для польського суспільства. Автор аналізує внутрішньо- і зовнішньополітичні умови, які спричинили зміцнення опозиції у Польщі в аналізованій період.

Ключові слова: політична опозиція, рух «Солидарність», політичні символи, політичні цінності.

Buslenko Wasyl. *Polityczna opozycja w procesie ewolucji polskiej demokratycznej systemu w osiemdziesiątych latach.*

Rассматривается политическая оппозиция Польши, ее место и роль в политической системе польского государства. Показан разноплановый характер политической оппозиции, причины ее возникновения, значение «Солидарности» для польского общества. Автор анализирует внутренне- и внешнеполитические факторы, которые привели к усилению оппозиции в Польше в анализируемый период.

Ключевые слова: политическая оппозиция, движение «Солидарность», политические символы, политические ценности.

Buslenko Wasyl. *Political opposition in the evolution of the Polish democratic system in the eighties.*

The political opposition in Poland, its place and role in the political system of the Polish state are analyzed in the article. Promiscuous nature of the political opposition, the reasons for its occurrence, the value of «Solidarity» for Polish society are presented. The author analyzed internal and external conditions that led to the strengthening of the opposition in Poland in the analyzed period.

Key words: political opposition, movement «Solidarity», political symbols, political values.

W latach siedemdziesiątych a zwłaszcza osiemdziesiątych XX wieku proces erozji systemu socjalistycznego w Polsce postępował szybciej niż w pozostałych krajach socjalistycznych. U jego źródeł leżały przyczyny zarówno historyczne (narodowe, społeczne, gospodarcze), jak i szczególna sytuacja (w tym czynniki geopolityczne). Rezultatem było powstanie instytucji i mechanizmów demokratycznych, z których część wyrastała ponad istniejący system. Dotyczyło to szczególnie dopuszczania istnienia opozycji, która z czasem poczęła działać niemal jawnie, stając się czynnikiem wywierającym wpływ na funkcjonowanie reżimu socjalistycznego [1, s. 460]. To wszystko tworzyło masę krytyczną, której eksplozja przyczyniła się do rozsadzenia systemu politycznego. Procesowi przejścia od systemu socjalistycznego do demokratycznego dynamizmu nadawała opozycja.

Opozycja polityczna działająca w Polsce w latach osiemdziesiątych była jednym z czynników, których oddziaływanie złożyło się na zaistnienie zmian ustrojowych, ich przebieg i formę. Ale zacząć należy od zasygnalizowania niektórych problemów związanych ze zdefiniowaniem „opozycji politycznej” w sposób adekwatny do konkretnych warunków istniejących w Polsce w latach osiemdziesiątych. Problemy te wynikają m.in z następujących cech istniejącego ówczesnie systemu: wykluczenie opozycji jako alternatywy władzy, jednocześnie istnienie różnych opcji politycznych w ramach partii komunistycznej i stronnictw sojuszniczych, — różny poziom represyjności systemu w różnych okresach, dopuszczenie do legalnego działania szeregu względnie niezależnych organizacji, z których najistotniejszą był Kościół, a w latach 1980–1981 NSZZ „Solidarność” (i inne związki).

Uwzględniając powyższe dane K. Łabędź twierdził, że używanie określenia „opozycja polityczna” w tego rodzaju systemie jest w znacznym stopniu umowne, w różnych okresach termin ten może oznaczać coś innego oraz, że z wielu powodów należałoby „opozycję polityczną” odróżniać od opozycji działającej w ramach partii i ugrupowań uczestniczących w sprawowaniu władzy, a także od szeregu względnie niezależnych organizacji, które jako całość trudno zaliczyć do opozycji [2, s. 265].

T. Strzembosz uważa, że w państwie totalitarnym opozycja może istnieć tylko wtedy, gdy jeszcze nie została ukształtowana, albo, gdy pozór istnienia opozycji jest systemowi z jakiś przyczyn potrzebny, lub gdy system ten jest w rozpadzie [3]. Mogą jednak istnieć – dopóki nie zostaną zniszczone lub ubezwłasnowolnione — instytucje i akty oporu. Pojęcie „opozycji” jest pojęciem związanym w sposób istotny z takim państwem demokratycznym lub innym, które dopuszcza nie tylko możliwość wyrażania odmiennych przekonań: politycznych, ideowych, kulturowych, ale także możliwość zmiany na szczytach władzy politycznej w wyniku pewnych procedur (np. głosowania), a nie tylko konfrontacji siłowej [3].

Po tych ustaleniach można przyjąć, że „opozycja polityczna” to system mniej lub bardziej zorganizowanych grup, wyróżniających się dążeniem do pozbawienia władzy partii komunistycznej, w bliższej lub dalszej perspektywie, stopniowo przez ograniczanie jej wpływów, lub całkowicie przy zaistnieniu sprzyjających okoliczności. Było to równoznaczne z dążeniem do zmiany ustroju politycznego, a w efekcie przynajmniej częściowej zmiany ustroju ekonomicznego [2].

Jest to określenie odnoszące się do lat osiemdziesiątych, charakteryzujących się m.in. relatywnie (w porównaniu z okresami wcześniejszymi) niskimi barierami dla działalności opozycyjnej, stosunkowo dużą liczebnością i stopniem zorganizowania opozycji, otwartym wyartykułowaniem dążeń do zmiany ustroju. Tak rozumianą opozycję różniło bardzo wiele — poszczególne ugrupowania miały różną liczebność, zasięg i możliwości oddziaływania w różnych sferach i formach organizacyjnych (miały m.in. postać partii czy klubów politycznych, związków zawodowych, redakcji pism, wydawnictw, grup dyskusyjnych czy samokształceniowych itd.), miały różne możliwości techniczne (warunkowane m. in. dostępem do środków płynących z Zachodu), reprezentowały różne opcje ideowe.

Najważniejsze były jednak różnice taktyczne, w sferze założeń, dotyczące możliwości i sposobów osiągnięcia podstawowego celu. Było to kryterium zasadniczego podziału opozycji na „reformatorów”, „radykałów” i „realistów”, z którym wiązały się po części odmiennie zrealizowane faktycznie funkcje.

Samo istnienie i działanie ugrupowań opozycyjnych spowodowało złamanie monopolu władzy. Opozycyjne ugrupowania kontrolowały i oceniały działania władz, proponując inne rozwiązania, władze traciły swoją monopolistyczną pozycję. Te ugrupowania, które określały się jako partie polityczne, stawiały na porządku dziennym problem bezalternatywności w systemie sprawowania władzy.

Opozycyjne grupy i środowiska, które organizowały społeczny protest i sprzeciw narażały się na represje. W społeczeństwie polskim stwarzało to pewne wzory postępowania, pokazywało istniejące możliwości działania, wzmacniało postawy sprzeciwu, dawało większe poczucie pewności przy ich manifestowaniu. Próby działalności jawnej w okresie po stanie wojennym były podejmowane w zasadzie od 1984 roku, kiedy powstało szereg inicjatyw na rzecz obrony praworządności po morderstwie ks. J. Popiełuszki. Opozycyjny pochód pierwszomajowy w Gdańsku w 1985 roku stał się przykładem, że manifestacja opozycyjna może skutecznie bronić się przed atakiem sił bezpieczeństwa. Opozycja polityczna organizowała także działania mające charakter protestu czy manifestacji, aktywizując i mobilizując do uczestnictwa w nich sporą niekiedy ilość osób.

Wszystkie te działania oraz treści przekazywane w publikacjach drugiego obiegu wpływały na kształtowanie się określonej świadomości społeczeństwa — wiedzy, postaw, przekonań, poglądów oraz upowszechnianie postulatów zmian. Opór, protesty, sprzeciw itp. mogły być dzięki temu traktowane jako coś właściwego i normalnego, a przy tym były na różne sposoby uzasadniane, a więc mogły mieć coraz bardziej przemyślany charakter [2, s. 266]. W ten sposób kształtowało się też przekonanie o tym, że wcześniej czy później muszą nastąpić zmiany ustrojowe.

Za jedną z najistotniejszych funkcji opozycji politycznej należy uznać uformowanie się elity politycznej, która mogła podjąć rozmowy z władzami. Największe znaczenie miał w tym przypadku proces demokratycznego wyłonienia kierownictwa NSZZ „Solidarność” w 1981 roku, w którym uczestniczyły miliony osób, a w sytuacji braku demokracji w państwie wyłoniona elita była traktowana jako reprezentacja społeczeństwa. Wskutek tego, mimo wszystkich konfliktów i podziałów w opozycji, w sytuacji umożliwiającej podjęcie otwartych rozmów między władzami a przedstawicielami opozycji, władze miały z kim rozmawiać. Powstanie „Solidarności” otworzyło nową epokę nie tylko w Polsce, ale w ogóle w dziejach komunizmu. Przełomowe znaczenie „Solidarności” polegało nie tylko na tym, iż był to największy ruch społeczny w historii Polski, ale zwłaszcza na tym, że delegitymizował on władzę i ideologię komunistyczną w wymiarze globalnym. Powstanie ponad dziesięcioletniego związku zawodowego, który bronił pracowników przed ich rzekomą awangardą — partią komunistyczną, było nie do pogodzenia z ideologią i praktyką systemu [4].

Ale praktykowane w Polsce do końca lat osiemdziesiątych niedemokratyczne formy sprawowania władzy politycznej oparte na typowych dla okresu realnego socjalizmu zasadach jedności władzy oraz monopolu jednej partii, przekreślały możliwość sięgania w procesie rządzenia do klasycznych reguł funkcjonowania systemu parlamentarnego. Nie było w tym czasie dialogu między władzą i opozycją ponieważ władza komunistyczna nie chciała pluralizmu i innych elementów demokracji.

Działalność opozycyjna w Polsce przedstawiała się jako naturalna reprezentacja interesów całego społeczeństwa, jako społeczeństwa obywatelskiego. Jednakże pojęciu temu nadawano inny niż tradycyjny odcień znaczeniowy. Społeczeństwo obywatelskie to albo środowiska opozycji politycznej albo, jak pisze P. Ogrodziński, „poziome, spontaniczne i współorganizujące się interakcje” [5]. K. Murawski twierdził, że „społeczeństwo obywatelskie tak ujęte to właśnie środowisko opozycji” [6]. Trzeba powiedzieć, że mamy tu nadal do czynienia z pewną dozą wybiórczej pamięci; nie każdy w Polsce postrzegał sytuację jako krystalicznie moralną, nie każdy był opozycjonistą; wielu ludzi godziło się na codzienne brudne kompromisy, które były częścią a także pokaznym fragmentem życia w komunistycznej kulturze kłamstwa [7]. Konflikt między „społeczeństwem” i „władzą” znajdował przedłużenie w świadomości jednostek.

Sama opozycja „była ducha mieszanego”. Z jednej strony — demokratyczna w intencjach, z drugiej — nosząca piętno systemu, przeciw któremu występowała. Domagała się odpowiedniej reprezentacji demokratycznej, ale równocześnie ustawiła się w opozycji do państwa jako swoisty byt alternatywny.

Cel ogólny każdego sprzeciwu społecznego wobec narzuconego systemu był oczywisty — niepodległość, demokracja i dobrobyt. Ale sama logika działania w systemie policyjnym ograniczała artykulację polityczną. Przez to opozycja lat osiemdziesiątych nie rozwinęła demokratycznych tradycji pluralizmu, parlamentaryzmu, dyskursu politycznego oraz funkcjonowania opozycji, które uformowały się w okresie międzywojennym. Posiadała pamięć o politycznych metodach walki z wszelkimi przejawami kontestacji wobec oficjalnie uznanej ideologii.

W końcu lat 80. zaczynają się proces transformacji, a następnie stopniowy rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce, zmiana balansu sił i wprowadzenie demokratycznych procedur w polityce. Były one rezultatem złożonego splotu czynników o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym. Do najważniejszych źródeł zmiany systemowej należały:

- reorientacja polityki Związku Radzieckiego wobec Europy Środkowej;
- pogarszanie się nastrojów społecznych w Polsce od połowy lat 80;
- proces deregulacji i swoistej prywatyzacji państwa komunistycznego [8].

Korzenie nowej Polski znajdują się w działalności opozycji demokratycznej. Decydujące znaczenie dla tworzenia opozycji miała sytuacja międzynarodowa po dojściu do władzy w ZSRR w 1985 roku M. Gorbaczowa, który mówił o konieczności „otwartego omawiania pojawiających się różnic poglądów i wypracowywania wspólnego stanowiska”. Oznaczało to, że Moskwa nie mogła już kontrolować sytuacji społeczno-politycznej w Polsce. Pierestrojka w ZSRR jednocześnie ograniczała ujawnienie się sprzeciwów ze strony autorytarnych i niechętnych demokratyzacji sąsiadów z południowej i zachodniej granicy.

Tymczasem dla opozycji zaistniała dobra sytuacja wewnętrzna. Na początku 1988 roku częste były strajki pracowników, sygnalizujące o nieustannym pogarszaniu się nastrojów społecznych. Jedynym sposobem na uniknięcie nadciągającego wybuchu niezadowolenia społecznego była zmiana systemu politycznego i gospodarczego. PZPR była w stanie postępującej erozji i rozkładu wewnętrznego samego aparatu władzy. Można tę sytuację odnieść do procesu delegitymizacji władzy: „Po pierwsze, system nie był w stanie zaspokoić w wystarczającym stopniu materialnych i duchowych potrzeb społeczeństwa. Nie było to możliwe w warunkach gospodarki niedoboru, ograniczenia praw i wolności obywatelskich, polityczno-administracyjnych represji wobec poglądów i działań itd. Po drugie, system nie był zdolny do wywołania pożądaných skutków socjalizacyjnych, polegających na ukształtowaniu autentycznej, głębokiej i trwałej jego akceptacji w warstwie przekonań, postaw i zachowań politycznych większości społeczeństwa” [8].

Kierownictwo partii nie chciało reform, ale też nie mogło wykorzystać alternatywy siłowej. Działo się tak z powodu obaw przed reakcją opozycji, w obliczu „Solidarności” która nabierała siły. Problemy związane z opozycją nie mogły być skutecznie rozwiązywane metodą represji, gdyż te — co najwyżej — mogą ograniczać czy eliminować aktywne działania opozycyjne, a są bezsilne wobec tego, co Jerzy J. Wiatr nazwał drugą i trzecią warstwą opozycyjności [9].

Na przestrzeni 1987 roku w kierownictwie PZPR wciąż dominowało przekonanie, że przełamanie kryzysu zaufania społecznego do władz będzie możliwe bez uciekania się do pomocy opozycji, a opozycja nie stanowi istotnego zagrożenia [10].

W czasie występowania wielopłaszczyznowego kryzysu i konfliktu politycznego między władzą a dużą częścią społeczeństwa, rosła świadomość ze strony kierownictwa PZPR o konieczności zmian i przeświadczenie niemożności ich urzeczywistnienia bez udziału części opozycji [11].

Środowiska opozycyjne w Polsce przed rokiem 1989 reprezentowały postawy obywatelskiej odpowiedzialności i odwoływały się nie do interesów, ale do słabo sprecyzowanych ideałów o charakterze ogólnym. Przyczyną tego mógł być stan kultury politycznej w Polsce w tym czasie. Wypada dostrzec odradzanie się wzorców i stereotypów właściwych porządkowi „realnosocjalistycznemu”. Chętnie sięgali po nie ci, którzy go potępiali, jednocześnie poddając ideologizacji różnorakie obszary państwa. Język fundamentalistycznego odwetu pozostawał w opozycji do demokratycznych reguł przewyższania różnic i osiągania konsensusu. W imię doraźnych celów politycznych podejmowano próby otworzenia podziałów wedle schematu bipolarnego. Nieobca temu była manipulacja, polegająca na lokowaniu cech godnych najwyższego uznania — patriotyzm, determinacja w przeprowadzeniu reform, zrozumienie potrzeb społeczeństwa i zdolności artykułowania jego rzeczywistych interesów, kreacji i obrony polskiej racji stanu — jedynie po własnej stronie [1, s. 463]. Opozycja równocześnie powoływała się na humanistyczne, wolnościowe i demokratyczne wartości.

Zasadniczą ułomnością opozycji demokratycznej był jej charakter ograniczony do wyrażania politycznego niezadowolenia [6]. Opozycja nie reprezentowała interesów ekonomicznych. W krajach realnego socjalizmu program opozycji był głównie negatywny. Chodziło o ograniczenie wszechwładzy systemu, na ten temat wyrażano jedynie implicite przekonanie, że wystarczy jego rozpad, a niejako automatycznie zapanuje demokracja. Nawet nie demokracja, ale „normalność”.

W Polsce w czasach „Solidarności” mówiło się o „samoograniczającej się rewolucji”, a sfera niezależnych form kultury stała się w okresie stanu wojennego jedną z głównych form działalności opozycyjnej. Trudno było przewidywać upadek Związku Radzieckiego w ciągu kilku lat, a bez tego radykalne przeobrażenie nie były możliwe. Nie było to mało w kraju zdominowanym przez tajną policję, system monopartyjny, pozbawiony rynku i wszelkich niezależnych form reprezentacji społecznych aspiracji.

Wtedy ruch „Solidarności” wydawał się wydarzeniem rewolucyjnym, powiewem wolności. Jednak jego ogólne idee nie mogły stanowić programu politycznego, nie było w nich wizji państwa jako reprezentacji społeczeństwa obywatelskiego, bo nie mogło być. Obecnie należałoby przypomnieć rolę jaką „Solidarności” odegrała bezpośrednio w przemianach ustrojowych, przy czym jakiegokolwiek wydarzenie chcielibyśmy uznać za początek tego procesu, zawsze związane ono będzie z „Solidarnością”.

Ważnym komponentem kultury politycznej są symbole. Nierzadko nie służą one jednak pozytywnej, wspólnotowej identyfikacji — jako wyraz „świeckiej kultury politycznej” — lecz przede wszystkim różnicowaniu, antagonizowaniu. W fazie konfliktu między komunistyczną władzą a „Solidarnością” miała przede wszystkim miejsce walka na symbole i o symbole (zjawisko, które J. Staniszkis nazwała „symbolicznym politykowaniem”). Takie wartości jak wolność, demokracja, niepodległość, rządy prawa stały się podstawowymi kategoriami ekspresji postaw negacji systemu komunistycznego i zepchnęły na drugi plan interesy ekonomiczne różnych grup, przez ów system ukształtowane [12].

Przywoływanie symboli zmierza więc do reanimowania historycznych podziałów politycznych, światopoglądowych i narodowych. W tym przypadku stereotyp „Solidarność” był wykorzystany jako instrument walki ideologiczno-politycznej. Tym samym odradzał się obóz obrońców wiary, narodu i demokracji, którego rzecznicy traktowali swoje działania jako misję motywowaną najwyższymi wartościami [1, s. 463].

Warto też pamiętać, że opozycja w wyniku przetrwania uzyskała pewien wymierny efekt w świadomości społecznej — zaczęła być traktowana jako coś normalnego, nie zagrażającego społeczeństwu destabilizacją jego i tak złej sytuacji. Odwołując się do wyników badań należy zasygnalizować, że za umożliwieniem legalnego działania grupom i organizacjom o charakterze opozycyjnym, w 1984 roku opowiedziało się 39,4%, a w 1988 roku już 47,3%. Wyniki te świadczą o stopniowym „oswajaniu się” z opozycją, chociaż nie są w pełni jednoznaczne, z drugiej strony bowiem przeciwko ograniczeniu działalności opozycji opowiedziało się w 1988 roku nieco mniej osób — 43,3% [13].

Nim jednak „opozycja” stała się częścią systemu, przestała być traktowana przez wiele osób jako straszak, a jako całość nie straciła mandatu moralnego do występowania w imieniu większości społeczeństwa. Dodać można, że pod względem ilościowym, organizacyjnym, programowym czy zakresu faktycznie podejmowanych działań, opozycja w Polsce była najsilniejszą tego typu formacją we wszystkich krajach bloku wschodniego. Uwzględniając również fakt, że w Polsce zmiany rozpoczęły się najwcześniej, można stwierdzić, że na tle innych krajów, opozycja w Polsce, mimo sygnalizowanych ograniczeń, odegrała największą rolę.

1. *Janowski K.* Opozycja polityczna w Polsce. O naturze przemieszczeń kulturowych [w:] *Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych* / K. Janowski ; [red. K. Łabędź, M. Mikołajczyk]. – Kraków, 2001.

2. *Strzembosz T.* Polacy w PRL – sprzeciw, opozycja, opór. „*Studia Polityczne*” / T. Strzembosz. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, 2000. – Nr. 11. – S. 154.

3. *Kofman J.* Transformacja w Polsce. „*Studia Polityczne*” / J. Kofman, W. Roszkowski. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, 2000. – 1997. – Nr. 7. – S. 11.

4. *Ogrodziński P.* Społeczeństwo obywatelskie – w kierunku przewidywań / P. Ogrodziński // W. Nieciński, T. Żukowski. *Studia nad ładem społecznym*, zeszyt II. – Warszawa, 1990. – S. 57.

5. *Murawski K.* Wymiary polityczne społeczeństwa obywatelskiego. „*Studia Polityczne*” / K. Murawski. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, 2000. – Nr. I-4 (5). – 1993. – S. 56.

6. *Weigel G.* Ostateczna rewolucja. Kościół sprzeciwu a upadek komunizmu / G. Weigel. Tłum. Buchner W. – Poznań, 1995. – 316 s.

7. *Dudek A.* Historia polityczna Polski 1989–2005 / A. Dudek. – Kraków, 2007. – S. 11.

8. *Sobkowiak L.* Delegitymizacja systemu politycznego w PRL / L. Sobkowiak // *Z badań nad przemianami politycznymi w Polsce po 1989 roku* / [red. S. Dąbrowski i B. Rogowska]. – Wrocław, 1998. – S. 18.

9. *Wiatr J.* Polska szansa / J. Wiatr. – Kraków, 1989. – S. 146.

10. *Dudek A.* Kierownictwo PZPR wobec opozycji politycznej w drugiej połowie lat 80-tych /

A. Dudek // Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych / [red. K. Łabędź, M. Mikołajczyk]. – Kraków, 2001. – S. 339.

11. *Trembicka K.* Rola opozycji politycznej w koncepcjach PZPR w latach osiemdziesiątych / K. Trembicka // Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych / [red. K. Łabędź, M. Mikołajczyk]. – Kraków, 2001. – S. 347–358.

12. *Wnuk-Lipiński E.* Deprywacje społeczne a konflikty interesów i wartości / E. Wnuk-Lipiński // *Polacy*, 90. Konflikty i zmiana. – Warszawa, 1991. – S. 15–36.

13. *Adamski W.* *Polacy* 88. Dynamika konfliktu a szanse reform / W. Adamski. – Warszawa, 1989. – S. 276–277.